

Arbeidsmigrasjon – noe å lære av historien?

Arbeidsmigrasjon er ikke et nytt fenomen. Det har kommet arbeidssøkere fra Sørøst-Sverige til områdene rundt Oslofjorden fra omkring 1750, så regelmessig at en kan snakke om et vandringsystem. I siste del av 1800-tallet var de så mange at en kan snakke om en masseinnvandring; 750 000 dro ut fra Norge fram til 1914, men samtidig kom om lag 150 000 hit. Flertallet var svensker. Situasjonen fra seint 1800-tall til 1920 kan illustrere: Hvordan har migrasjon virket i en økonomi med frikonkurrans og et åpent arbeidsmarked? Hvordan slo flyttingen ut for de tre sentrale partene - migrantene, arbeidsherrene og andre arbeidstakere?

Tre parters møte

Hvorfor søkte et menneske arbeid i Norge? Ett åpenbart motiv var ønsket om bedre betalt arbeid; lønnsnivået synes å ha ligget høyere i norsk industri enn i Sverige, der mengden av arbeidsvandrere kom fra. Et annet kan ha vært ønsket om friere arbeidsforhold. Norge framstod som et forholdsvis likhetspreget land. Et tredje motiv, å tjene opp penger med sikte på tilbakevending, styrte iallfall mange av tilbakevandrerne fra USA. De dro ut for å legge seg opp tilstrekkelig med midler til å kunne overta gården eller starte en sjølstendig geskjeft i Norge. En fjerde grunn kunne være å skaffe seg arbeid overhodet. Innvandringen svingte med gode og dårlige tider i Norge og i hjemlandene. En god del arbeidere søkte seg hit etter 1. verdenskrig fra et Tyskland som var rammet av djup etterkrigskrise, særlig før krisene også slo ut i Norge fra høsten 1920.

Grensene for arbeidsmarkedene falt ikke sammen med statsgrensene, heller ikke etter 1905. For svenskene er det vanskelig å se noen spesielle yrkesmønstre. De fylte om lag de samme jobbene som nordmenn i jordbruksarbeid, skogsarbeid, gruver, anlegg, industri, håndverksindustri, og var dagarbeidere, allmenn tilfeldig arbeidskraft. Men lokalt kunne svenskene finne enkelte nisjer der de ble sterkt representert. En telling av arbeidsløse menn i Fredrikstad i 1905 viste at blant de ledige teglverksarbeiderne var halvparten svensker, bare en firedel født i byen. Blant sagbruksarbeiderne, derimot, var bare seks prosent svensker og nesten halvparten fra byen. Svenske rallare hadde spilt en betydelig rolle under de store jernbaneutbyggingene i siste del av 1800-tallet, og deretter under den storindustrielle utbyggingen. På Notodden i 1910 var svenskene i flertall blant anleggsarbeiderne.

Et marked for industriell og håndverksmessig arbeidskraft strakte seg over hele Nord-Europa. Flytting var en normal sak. Ett tegn på dette var Den Skandinaviske Central-Understøttelses-Kasse i Udlandet, et fond for gjensidig hjelp blant vandrende arbeidere som ble etablert i 1899, primært på dansk initiativ. Flyttingen kunne også gå nordover. En gammel felleseuropeisk tradisjon var i ferd med å tørke ut – svennevandringene i håndverket.

Hvordan tenkte så bedriftene om å ansette utenlandske arbeidstakere?

Økonomisk historisk sett var Norge ved inngangen til det nye hundreåret fortsatt et arbeidssamfunn. Trass i tekniske framskritt var en omfattende, raus bruk av kroppsarbeid forutsetningen for å anlegge en moderne infrastruktur med veier, jernbaner og kaier, for å bygge opp byene, og for industrialisering. Hovedstrategien for å få utført arbeid var å øke antallet ansatte. ”Brødkraft” var fortsatt viktigere enn elektrisk kraft.

For bedriftene rundt 1900 betydde dette at de hadde behov for store mengder med allmenn arbeidsevne, til en overkommelig pris og tilgjengelig til rett tid. I dårlige tider fantes alltid arbeidsvillige. Men i gode tider med rask vekst kunne det bli knapt. Tallet på kvinner som kunne mobiliseres inn i den formelle økonomien hadde grenser, både fordi det var praktisk nødvendig med hjemmearbeidet i familiene og på grunn av kulturelle kjønssperrer. Ungdom kunne være et alternativ, men mange vandret ut. Jordbruket var ikke lenger et uuttømmelig reservoar av arbeidskraft; gårdbrukerne klagde sjøl over mangel på arbeidshjelp. Etter noen arbeidsløshetsår fra 1899 til 1905 var den lange høykonjunkturen fram til 1920 preget av selgers marked; etterspørselen etter arbeidskraft var større enn tilgangen; reallønna steg. I denne situasjonen var det all grunn for en kapitalist til å se med velvilje på innvandret arbeidskraft som tilbød seg.

Første verdenskrig ble et avvik. Stor etterspørsel etter folk skapte da en ”runddans” på arbeidsmarkedet, som arbeidsgiverne kalte det. Arbeiderne skiftet jobb raskt vekk, for å presse opp lønningene. Mangelen på arbeidskraft på det norske markedet fortsatte en tid. Fra 1920/21 sank imidlertid tallet på vanlige utenlandske arbeidstakere. Tidene var dårlige, så det var lite å flytte til.

Ved sida av allmenn arbeidsevne trengte bedriftene også spesialistkunnskap. For det første ble de hentet for å montere nytt maskineri. Dernest trengtes fagarbeidere for å kjøre inn maskineriet. Videre trengtes utlendinger i en overgangsfase for å lære opp norske arbeidere. Endelig søkte bedriftene å få folk til å bli over lengre tid, fordi en arbeidstaker var spesielt dyktig, eller fordi norske fagfolk var få eller overhodet ikke fantes. Import av fagarbeidere etter 1900 er dokumentert iallfall innen anlegg, skotøy, konfeksjon og reiseeffekter, hermetikk, papir, papirfilt (til papirmaskiner), emballasje (som moderne flaskekorker),

glassverk, teknisk porselen, karbid, stålproduksjon, emaljering, blyglass, kniver, på skipsverft for å introdusere luftklinkehammere, trekking av metalltråd, elektriske kabler.

Innvandring av arbeidstakere involverte også en tredje part, nemlig de norske arbeiderne. Hvilken effekt hadde innvandringen for dem? Og hvordan forholdt de seg?

I en rein modell av et marked ville det til enhver tid være en fast etterspørsel etter varen arbeidskraft. Et økt tilbud av denne varen ville bety at prisen falt. For kjøperne var det en fordel. For de arbeidsfolk som ikke tidligere hadde fått solgt arbeidskrafta si, måtte det være en fordel å få solgt den overhodet. Men for dem som allerede solgte den, som hadde arbeid, var det en ulempe om tilbudet økte. Det kunne bety lønnspress eller arbeidsløshet. Da stålverket på Jørpeland vervet mange svensker under første verdenskrig, mente arbeiderforeningen at verket ”skaffet sig saa mange arbeidere, at det har en reservestyrke gaaende til 42 øre pr. time”. Slik sett *var* det en strukturell motsetning mellom dem og nykommerne.

Men virkeligheten var mer komplisert.

Den reine modellen og den sammensatte virkeligheten

For det første forutsatte resonnementet innenfor modellen at all arbeidskraft uten videre var utbyttbar. Men arbeidsmarkedet var teigdelt; det var ingen allmenning der alle stilte likt. Og konkurransen virket bare innafor de enkelte teigene.

For det andre var modellen statisk. Resonnementet forutsatte en gitt etterspørsel. Men problemet varierte med konjunktorene. I tider med vekst kunne markedet absorbere ny arbeidskraft uten at dette fikk noen negative effekter for dem som allerede var inne. I dårlige tider kunne derimot de sist ankomne i prinsippet forskyve dem som hadde vært der før. Blant tømrere og snekkere i Fredrikstad i begynnelsen av hundreåret ble det klagd over arbeidsløshet; svenskene fortrengte nordmenn fordi svenskene godtok lavere lønn. Men eksempelet Fredrikstad illustrerer hvor komplisert dette kunne være. En telling i byen i 1905 viste at folk fra andre steder i Norge var langt flere enn svenskene, videre at svenskene var ledige i større grad enn de innfødte, og dessuten at svenskene i noen grad fylte lite attraktive nisjer, som teglverkene.

En situasjon der det derimot faktisk *var* konkurranse om arbeidet, oppstod i skipsfarten etter første verdenskrig. Rederiforbundets mannskapskontor annonserte da i svenske aviser at det var hyre å få. Men flere hundre norske sjømenn gikk samtidig ledige; en

situasjon som ble skjerpet i 1920-1921. Sjøfolkene mente at rederne foretrakk å forhyre arbeidsløse spanjoler, portugisere og tyskere til en lav lønn; hyra for en tysk matros kunne være en fem-seks-del av lønna til norske sjøfolk.

En tredje modifikasjon av den rene markedsmodellen var at selgerne kunne danne et kartell, det vil si gå inn i en fagforening og selge arbeidskrafta kollektivt, ikke én for én. I stedet for å holde utlendinger ute i frykt for at disse solgte seg billig, kunne en velge den strategien at alle skulle ha samme vilkår. Det var ikke gitt at flere på markedet betydde underbud. Nå klagde norske arbeidere iblant – og sikkert også med rette – over at utlendinger ikke organiserte seg. Men det var ingen allmenn regel at utlendinger var de ettergivende. Da skotøyarbeiderne organiserte seg i Halden i 1907, var fem av seks styremedlemmer svensker. Mange utlendinger hadde ledende tillitsverv i norsk arbeiderbevegelse.

For det fjerde var det ikke gitt at konstallasjonen var etablerte nordmenn mot utenlandske nykommere. Det var mer tvetydig. Det stod kamp om hvordan virkeligheten skulle defineres. Én teori i arbeiderbevegelsen i samtida hevdet at bedrifter med overlegg spekulerte i å ansette utlendinger, for å svekke arbeiderklassen faglig og politisk, ved å splitte og herske. Og det er klart at utlendinger regelrett kunne være streikebrytere. Under en arbeidskonflikt på brygga i Kristiania i 1899 ble engelske lossearbeidere importert. I 1904 vervet eierne av Salomons skofabrikk streikebrytere, noen nordmenn, men de fleste polske og russiske jøder som var kommet som flyktninger fra pogromer. Men sjøl om tanken om nasjonal forrang stod sterkt, kunne den krysses av klassesolidaritet og internasjonalisme. Da utlendinger ble utvist etter en streik på Rjukan i 1912, vedtok et masse møte: Vi står sammen med ”vore kammerater som tilfeldigvis er føtt i et andet land.”

Det norske systemet for arbeidsmigrasjon bygde på: 1) Et egentlig arbeidsmarked, der frie lønnsarbeidere solgte arbeidskrafta si, ikke på slaveri eller på kontraktsarbeid, der arbeidstakerne måtte hyre på for lang tid og ikke slapp fri før de hadde betalt gjeld. 2) Systemet var liberalt, forholdsvis få tiltak regulerte bevegelsene over grensene, iallfall fram til krigen og krisene i mellomkrigstida. Da steg viljen til å gi norske arbeidere forrang. 3) Systemet var sivilt eller privat. Den norske staten spilte knapt noen rolle i rekrutteringen av arbeidstakere. 4) Det norske arbeidsmarkedet ble ikke etnisk todelt i en A-teig og en B-teig, en for velbergete innenlandske arbeidstakere i sikre og godt betalte jobber, og en for immigranter med usikkerhet, underprivilegering og trakassering.

Kort riss av den seinere historien

Fra 1920 var det nesten ingen arbeidsimmigrasjon; det var ikke noe å komme til pga. ledigheten. Etter krigen var det en viss innvandring; et felles nordisk arbeidsmarked kom i 1954, en forsiktig import av sør-europeere og så folk fra daværende Jugoslavia kom, men beskjedent i forhold til for eksempel Sverige. Så kom arbeidsvandrere fra Asia og Nord-Afrika. Den første pakistanske arbeidsinnvandreren kom i 1967, den første gruppa i 1971, og dertil var det særlig tyrkere og marokkanere. Med oljekrisa i 1973 stengte de europeiske landene dørene; i 1975 fulgte Norge etter med Lov om midlertidig stans i innvandring.

Etableringen av pakistanske og tyrkiske miljøer, brohoder, skjedde altså innen ganske få år – og så fulgte familiedanninger seinere. På en måte var det en tilfeldighet. Hadde mobiliseringen av arbeidskraft blant hjemmearbeidende kvinner eller avgangen fra primærnæringene vært litt raskere, eller hadde kulminasjonen i industrisysselettingen, som skjedde i 1973, kommet før, ville bildet vært annerledes. Arbeidsinnvandringen kom ikke på grunn av noen plan bak fra norske myndigheter, og få norske bedrifter – med Askim Gummivarefabrikk og Christiania Spigerverket var blant unntakene - var aktive i å hente inn arbeidere. De kom fordi det knep med arbeid i Tyskland /Danmark for tyrkerne eller i England for pakistanerne. Og en ventet ikke at det skulle bli – slik ordet ”fremmedarbeider viste. I utgangspunktet synes få av arbeidsvandrene å ha hatt en plan om å bli. Men åra gikk, de dannet familie og fikk barn, som ble vant til dette landet. Og perspektivet om tilbakevending endret seg. Yrkesforløpet for første generasjons tyrkere, pakistanere og indere viser at nå er deler av dem på attføring eller sjuke; de utgjorde en del av den siste generasjonen industriarbeidere med tungt kroppsarbeid. En del er i lønnsarbeid – fortsatt i arbeideryrker, men noe bedre betalt, en del har startet egen forretning, ikke nødvendigvis som utslag av mobilitet, men som svar på arbeidsløshet. Og en del opplever nå på nytt at det økonomiske grunnlaget ryker under dem.

Noen lærdommer for dagens arbeidsinnvandreing

Nå har det på nytt vært åpnet for arbeidsinnvandring av allmenn arbeidskraft, via EØS. Noen momenter kan en da legge seg på sinne, dels ut fra historisk erfaring:

Innvandringen påvirket knapt demografien den gang. Den langsiktige utfordringen, forholdet mellom antall arbeidende og antall eldre og andre trengende, vil heller ikke i dag neppe kunne løses med arbeidsinnvandring. FNs befolkningsavdeling har beregnet hvor mange som hvert år må komme til ulike land for henholdsvis å opprette folketallet og for å

holde opp konstant understøttelsesrate. For Tyskland kom i 1995 204 000, konstant befolkning vil kreve 487 000 per år – og konstant rate vil kreve 1 792 000. Også innvandrere blir gamle.

Videre: Arbeidsinnvandring vil skape brohoder; noen blir. Det er all grunn til å regne med et permanent polsk-norsk samfunn.

For det tredje: Ledigheten er tidlig i 2007 på vei nedover. Men den er flere ganger så høy i innvandringsnasjonalitetene, og meget høyere i noen av dem. Det virker paradoksalt om en i denne situasjonen skal prioritere å hente ytterligere folk inn, og ikke satser maksimalt på skoloring og rekruttering av mennesker som allerede er i landet.

For det fjerde: Innenfor en rein markedsmodell kan rikelig tilgang på arbeidskraft bety at det ytterligere utvikles et sett av jobber med slette vilkår, jobber som ikke ville bli fylt uten en rikelig tilgang på arbeidskraft, og som en ellers derfor måtte betale bedre for å få fylt. Med andre ord *kan* det skapes en lønnstakerklasse på randen av en underklasse.

For det femte: Dette kan skje. Spørsmålet er om faglig organisering og offentlig regulering kan motvirke dette – økonomien og arbeidsmarkedet virker ikke i et tomrom. Og dersom en tror at det skal være mulig med statlig arbeidsmarkeds- og innvandringspolitikk som regulerer tilgangen på arbeidskraft *til* riket, hvorfor skulle statens politikk måtte bli kraftløs når det gjelder å regulere vilkårene *innad* i riket?

Sjøl om arbeidsvandring ikke frislippes, er det flere grunner til å tro at det langs flere veier vil komme flere som søker et arbeid når de er i Norge. Sett fra synsvinkelen til de arbeidstakerne som i dag er i Norge, kan dette underminere forhandlingsposisjonen deres. Og det er forståelig om folk ønsker å holde nykommere utenom. Problemet er at bare å satse på dette kan vise seg å ikke føre fram og bli en kortsiktig linje. Om energien går primært eller bare til å verne seg, kan det bli vanskelig å bygge en felles front med nykommere. Så mon ikke Rjukan-arbeidernes ord fra 1912 fortsatt er gyldige; at det gjelder å stå ”sammen med vore kammerater som tilfeldigvis er føtt i et andet land.”